

Buda és Pest.

Czélkuti-Züllich Rudolf szobrász.

(Második közlemény.)

II.

KÉTSÉG és reménység közt érkezett haza Züllich 1855 április végén Pestre,¹ hol már nem élt Döbrentei, az ő első, tüzes pártfogója; de jó kilátással kecsegtették azok a lelkes írók, kik a küzdőtéren örökébe léptek. Így Ney Ferencz külön cikket szentelt lapjában Züllichnek, a közönség támogatásába ajánlva, hogy lehetővé váljék itthon-maradása, minthogy ő „hazájának kívánja szentelni erejét“, mely hogy gyámolításra érdemes, megmutatta eddigi két szép szobrával, „melyek — úgymond — kétségtelenül Múzeumunk legjelesebb darabjai közé tartoznak.“ Támogatásra pedig azért is számíthat, „hogy hazai szobrászunk, kire némi önérettel mutathatnánk, eddigelé alig van s a kik vannak is, vagy elhallgattak, vagy kiköltöztek körünkől.“ Ney különösen a főpapság áldozatkészségében bizott, kérve, ragadják meg a jó alkalmat s rendeljenek oltárszobrokat vagy egyéb műveket a 15 év múlva hazajött ifjú művésznél. Hiszen mindenki tudja, hogy bizony „honi szentegyházaink

¹ Látképét — a budai partról nézve — Alt Rudolf egykorú rajzáról közöljük fejlécczül; a Hartleben K. A. kiadásában megjelent „Buda-Pest“ cz. album (Pest, 1845.) 7. könyomatú lapjáról.

legtöbbje sajnosan nélkülözi azon díszet, melyet művészileg készült szobrok nyújthatnak;“ de jó példával járhatnának elől főuraink is, a kik palotáikat díszíthetnék egy-egy szoborművel, „mely a későbbi ivadéknak is hangosan mondaná, hogy ime a XIX-ik század közepén végre földerült hazánk egére a művészet mindenágú pártolása s hogy volt hazai művész, ki e korszak szép korányát művével megörökíté.“ Másként, ha nem pártolnók, azt vallanánk be „a műpártoló külföld előtt, hogy a szobrászatig még nem emelkedtünk s csak kőfaragóink vannak?“²

Ney lelkes felhívása nem hangzott el a pusztába, mert pár nap múlva Züllich Wagner műárusnál kapott munkát. Majd az (1855 márczius 30-án) elhunyt özvegy nádorné, *Dorottya* Mária főhercegné mellszobrára, meg a harmadéve meghalt Albach Szaniszló híres pesti francziskánus hitszónok domborművü arczképe elkészítésére nyert megbízást.³ S a Wagner Dorottya-utczai üzletében — a művészek és műpártolók rendszeres találkozóhelyén — kiállított⁴ minta annyira tetszett, hogy Kubinyi Ágoston, a Nemzeti Múzeum igazgatója Dorottyaéhoz csakhamar párját is megrendelte, úgy, hogy *József nádor* és *neje* tiz hüvelyknyi kis bronzszobrai újévre már készen állottak a boltban⁵ s az 1856-iki tavaszi műkiállításon is feltűnést keltettek és sokan még gipszmásolatukat is megrendelték.⁶ Valamivel előbb készült el Albach relief-képe, melyet februárius elején lepleztek le a ferenczrendiek templomában,⁷ a szószerk feljárója melletti falba illesztve.⁸ A nyolcszögű vörös kőlapra helyezett és karrarai márványból faragott ovális alakú mellkép⁹ gondos, szép munka és érdekes, hogy még neve is domborúan van rajta kivésve.

Züllich előzőleg egy másik nagyobb munkájával is elkészült a Lipót-utczá 14. számú házában berendezett kis műtermében. A baranyai Nádasdról jutott t. i. váratlanul nagyobb megrendeléshez, mely legalább egy időre megélhetését biztosítá, amennyiben 275 forintot kapott érte.¹⁰

² Ney cikke a *Családi Lapok* 1855 május 15-iki száma 425—427. l.

³ Gróf Gyulay Lajos 1855 május 27-iki pesti naplóföljegyzése.

⁴ Császár Ferencz, a *Divatcsarnok* 1855. évf. 879. l.

⁵ A *Divatcsarnok* 1856 januárius 10-iki 2. száma 40. l.

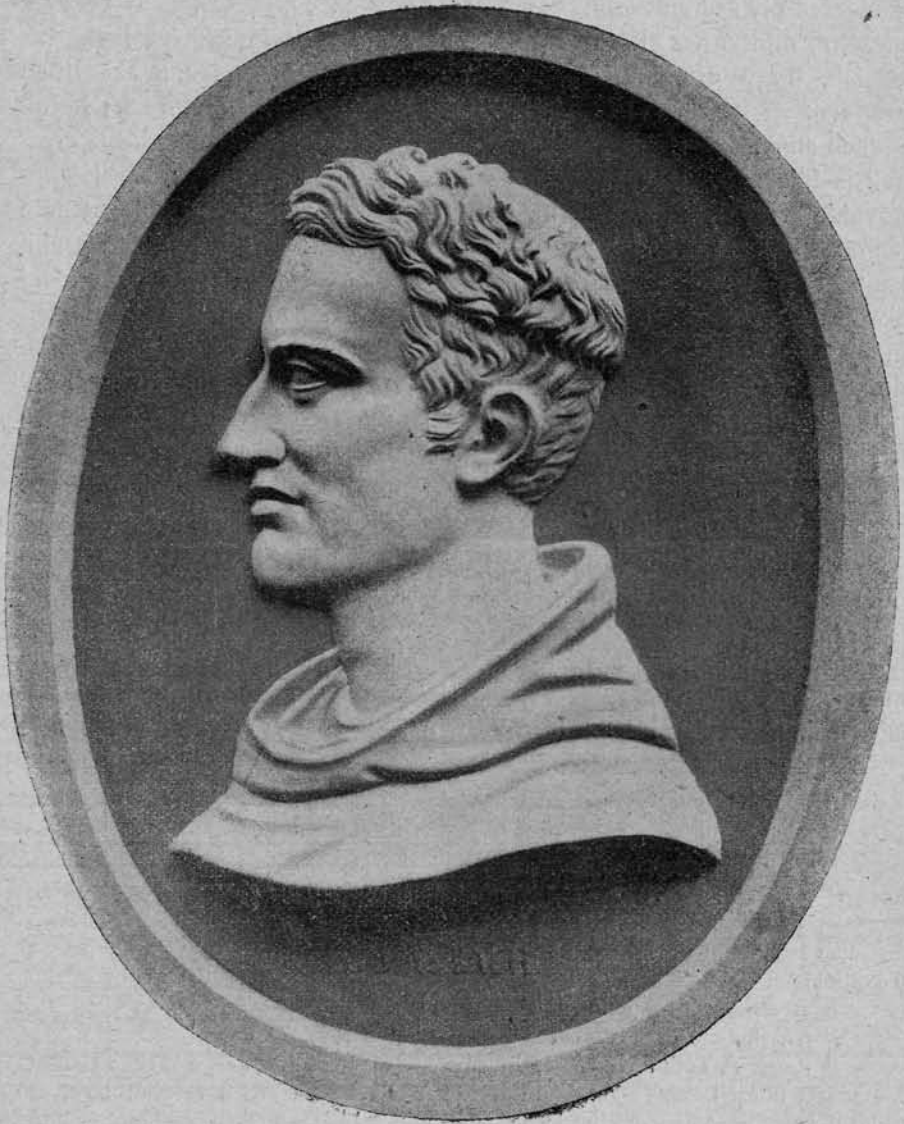
⁶ A *Pest-Ofner Localblatt* 1856 június 22-iki 143. számában, mely a szobrokat nagyon dicséri.

⁷ A *Budapesti Viszhang* 1856 februárius 7-iki száma 52. l.

⁸ Ezt azonban annyira elfedi egy pár évvel ezelőtt elibe épített lépcsőfeljárás, hogy nem látszik s le sem fényképezhető. Dr. *Kammerer* Ernő igazgató úr azonban szíves volt kérésünkre (Butykay rendfőnök úr engedélyével) a Szépművészeti Múzeum számára gipszöntvényét elkészíttetni s fényképéről mutathatjuk be képen is.

⁹ Ennek magassága 64, szélessége 34 cm. Alján pedig ez a felírás olvasható: J. S. Albach. Geb. d. 28^t Jänner 1795 zu Pressburg † d. 12^t November 1853. (A hó és évszám eltakarva a lépcsőfeljárattól.)

¹⁰ Weisz János püspöknádasdi plébános úr szíves közlése a „Historia ecclesiae Nádasdensis“ cz. kézirati munkából.

Albach Szaniszló mellképe.
(Züllich Rudolf műve.)

E kies falu egyik polgára, Neubauer Ádám ugyanis felgyógyulván nagy betegségéből, fogadalmához képest megrendelte Züllichnél a *Szeplőtelen Szűz* életnagyságú szobrát. S e művében „a szentség és szendeség kifejezése oly szerencsésen egyesült,“ hogy az egykorúak nem győzték dicsérni, midőn ősz elején félig készen bemutatta.¹¹ Művészlelkének csak az fájt, hogy csupán gipszből — tájtékgipszből, miként ekkoriban mondták — készítheti el, mert többre megrendelőjének nem telt; holott Züllich annyira rajongott a márványért, hogy még a maradandóbb ércnek is föléje helyezte.¹² De azért így is hatásos volt. A pesti papnövelde vezetője, *Klezsó* József szerint „a Szeplőtelen Szűz mellére hajtott kezekkel oly eleven, Isten akaratában megnyugvó, szelid s áhitatos, de méltóságjeljes arczkifejezéssel van ábrázolva, mintha mondani akarná: Ecce ancilla Domini!“ Kész örömet ajánlta hát a papság figyelmébe a művészt,¹³ a ki a szobrot aztán személyesen állítá fel Nádasdon, hol november elsején ment végbe fölszentelő ünnepe.¹⁴ Hogy pedig művészi kéz munkája, az még ma — félszázad múltán is — feltűnik a szobron,¹⁵ mely bár megtartotta az általános ikonografikus jellegét, egész berendezésében s főképp az arcz finom kidolgozásában igazi mesterre vall.¹⁶

Közben Züllichnek Gyulay Lajos gróf Nádasdy Lipótnál szerzett munkát, a miért hálából egy csigára vésett *Hunyadi-kámeával* kedveskedett neki,¹⁷ keserűen panaszkodván egyúttal, hogy felvett Czélkuti neve használatától a kormányzék eltiltá, mintha — úgymond — nevével magyar érzelmeit is el tudnák fojtani!¹⁸ Nádasdy épp Zrínyi utcái palotáját alakíttatá át és nemes hevületében Züllich vésője különböző ter-

¹¹ A *Családi Lapok* 1855 szeptember 30-iki száma 278. l.

¹² Erről gróf Gyulay Lajos 1855 június 2-án a következőket jegyzé fel Pesten, naplójába: Minap Czélkuti a szobrász nálam lévén, magyarázta a márvány-szobroknak fölényét az érc-szobrok felett és igaza lehet. Azt mondja, hogy a márvány-szobrok igaz töredékenyebbek, de nincsenek kitéve annyira a pusztításnak, mint az érc-szobrok, melyeket szükség idején felolvasztanak hadi szerekre. Innen lehet magyarázni, hogy az ó-korból igen kevés érc-, ellenben felette sok márványszobor jött által a mű korunkra.

¹³ A *Religio* 1855 október 2-iki száma 319. l.

¹⁴ *Sz. A.* tudósítása a *Családi Lapok* 1855-iki II. k. 439. l.

¹⁵ Képét P. Tóth Mike kalocsai tanár úr felvételéről közöljük, a ki ritka áldozatkészséggel (másfél nap és két éjjel ráfordításával) kereste fel a vasúttól távol eső nádasdi templomot és fényképezte le munkánk számára a szép szobrot, a miért ezúton is hálás köszönetünket fejezzük ki!

¹⁶ Romais Ferencz volt nádasdi kanonok-plébános 1907 márczius 2-iki értesítése a szoborról, mely — úgymond — ma is díszíti a nádasdi templomot, habár mivel igen füstössé vált, 1895-ben egy festőművésszel átfestetett a hagyományos liturgikus színekkel.

¹⁷ Gyulay Lajos 1855 augusztus 15-iki naplóföljegyzése.

¹⁸ A gróf 1855 június 7-iki naplóföljegyzése nyomán.

mékeivel díszítetté fel, „melyek közt különösen egy márvány-kandalló tett fényes tanúságot a művész költőileg alakító tehetségéről.“¹⁹ Züllich t. i. a kandallón szerencsés találékonysággal Kálmán királyunk ama tör-

A Szeplőtelen Szűz szobra Nádasdon.

vényét ábrázolta, mely a nem-létező boszorkányok máglyáját oltá el. Maga a gondolat oly szép volt, hogy Császár Ferencz elragadtatásában méltán írhatta: „Mondjátok aztán, hogy magyar művészeinkben nincs eszme, nincs eredetiség, nincs izlés!“²⁰ De Züllich e művében, sajnos,

¹⁹ A *Családi Lapok* 1855-iki II. k. 279. l.

²⁰ A *Divatcsarnok* 1855 augusztus 20-iki száma 920. l.

nem gyönyörködhetünk, mert a Nádasdy-palota azóta gazdát cserélt, le is rombolódott s helyén ma modern bérház áll, melynek tulajdonosa már nem ismerte a keresett szép kályhát.²¹

Züllich alakító képességét dicsérték a pestiek a szeptember közepén megnyílt műkiállításon bemutatott *Hunyadi-szobormintáján* is, mely a hőst, mint kormányzót tüntette fel, a hogy 1446-ban esküjét leteszi. Művéhez Züllich motivumul Ferencz Károly főherczeg gyűjteményének egy régi képét használta, a nagy férfiut erőteljes, imponáló módon ábrázolván, „a mi annyit mindenestre bizonyít, hogy Züllich gondolkozó művész s tárgyát méltó szempontból fogván fel, azt elég ügyességgel méltó alakba is öltöztette“²² és szépségével általános feltűnést keltett.²³ E 15 hüvelyknyi kis gipszmintán természetesen a részleteket nem dolgozhatta ki, de örült, hogy legalább hat forinton hébe-hóba egy-két példánya elkelt Rózsavölgyi és Wagner műárusoknál.²⁴ Ez jól fogott aprópénzül, mert keserű igazságot fejezett ki egyidejűleg *Bulyovszky* Gyula, írván, hogy „a mi művészeinknél a lant, vésű és ecset mellett mindig ott volt elválhatatlan társ gyanánt a nyomor, mely akárhányszor a legszebb hangnál vagy vonásnál megdermeszté ajkukat vagy kezöket s a nemzeti dicsőség örömharsónája helyett vajmi gyakran áldás gyanánt kellett tekinteniök, ha egy titkos kéz benyitott hozzájuk és inségöket egy kis alamizsnával enyhítette.“²⁵

Vörösmarty Mihály halálát az egész nemzet megsíratta s felhasználva a hirtelen megnyilatkozott részvétet Züllich 1856 tavaszán elkészítte a költő mellszobrát. Ezt az egy lábnyi magas művét tajtgipszöntvényben (a mi nem törik)²⁶ 3 pengőforintért, alabastrom gipszöntvényben 1 frt 30 krajczárért, bronzból öntve meg 18 forintért adta²⁷ s a művész támogatására a Műegylet is 20 példányt rendelt belőle.²⁸ Ez olcsó áron jó keletje lett a szobadísznek szánt szobroknak, annyira, hogy Züllich

²¹ A Zrínyi-útcza 12. sz. a. Nádasdy-palota, később Schwarz-féle épület most Breitner Imre tulajdona, a ki midőn a házat átvette, egy nagy fehér márvány, egy barokk-jellegű renaissance díszítésű fekete és egy kis fehér márványkandallót talált benne, de egyikén sem látta a Züllich-féle munka jelenetét.

²² Ney Ferencz jellemzése a *Divatcsarnok* 1855-iki I. k. 427. l.

²³ A *Vasárnapi Ujság* 1855 október 7-iki száma 320. lapján olvassuk ugyanis, hogy: A pesti műegylet műtárlatának művei közt különösen feltűnik Hunyadi János szobra Züllich-től.

²⁴ A *Családi Lapok* 1855-iki II. k. 278. és 337. l. Meg a *Divatcsarnok* 1855. évf. 1039. l.

²⁵ A *Családi Lapok* 1855-iki II. k. 335. l.

²⁶ Ezt az id. pesti német tudósítás állította abból az alkalomból, hogy Züllich már József nádor és neje szobraiból is készített ilyen másolatokat.

²⁷ A *Délbáb* 1856 június 29-iki száma 315. lapján és a *Budapesti Viszhang* 1856. évf. 219. l.

²⁸ A *Budapesti Viszhang* 1856 szeptember 18-iki száma 315. l.

augusztus közepén Széchenyi István mellszobrához is hozzá fogott²⁹ és év végére elkészíté hasonló kivitelben, de már csak 15 forintért³⁰ és ki is állítá tavaszkor,³¹

Vörösmarty Mihály mellszobra.

Ez kevésbé sikerült, mint a Vörösmartyé, de a mi fő : jó hasonlatosságú s azonnal felismerhető. Egyébként e szobrok egy új találmány

²⁹ A *Budapesti Viszhang* 1856. évf. 266. l.

³⁰ A *Családi Lapok* 1856 július 31-iki 21. száma 699. l. és a *Déliabáb* 1856. évf. 375. és 580. l. A *Budapesti Viszhang* 1856. évf. 403. l. Vörösmarty szobra néhai Szent-Iványi Gábor tulajdonában van s az ő fényképi felvételéről közöljük, Széchenyié pedig Züllich Andoréban, a ki lefényképezette számunkra.

³¹ A *Magyar Néplap* 1857. évf. 337. lapján olvassuk, hogy 1857 május végén kiállította a mütárlatban.

szerint cizinkből valók voltak,³² a mi olcsóbbá tette őket a bronzszobroknál.³³

Ekkoriban fejezte be Züllich egy lelkes műpártoló, *Aczél* Anna részére a *Költészet* és *Zene* muzsáinak két lábnyi magas szobrait is, melyeket nézői igen sikerülteknek mondtak.³⁴ Utána meg, az 1858 július havában megnyílt műtárlaton *Petőfi* Sándor kis bronzszobrával lépett fel, melynek árát szintén 15 forintra szabta.³⁵

E kisebb művei közül Züllich Széchenyi-szobrából a népszerű és ekkoriban sokat emlegetett gróf Mikó Imrének is küldött mutatóba egy fém-öntvényt s mily nagy lett öröme, midőn „nemes czélja iránti rokonszenve“ jeléül Széchenyi és Vörösmarty szobraiból tíz példányt rendelt meg a gróf. E nagylelkű pártfogása méltán meglepte Züllichet s még inkább, hogy az érettség járó 200 forintot előre megküldte neki. Így nagy örömmel rendelte meg a szobrokat öntőjüknél és gondosan utána-csízolva, 1858 márczius 16-án küldte le őket Mikónak,³⁶ kinek már előbb néhány Rómából magával hozott régi könyvet is felajánlott az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtára részére.³⁷ Mikóhoz hasonló másik pártfogója báró Sina Simon volt.³⁸

A gépiesen, tucatszámra gyártott gipszmintákból befolyt ily alimizsnán éledgett a fővárosban Züllich, látván, hogy elfogadott és megdicsért Hunyadi-szobormintáját — pénzhiány miatt — nagyban ki nem dolgozhatja. A Múzeum számára vállalt *Berzsenyi-mellszobor* bevégzését szintén hasonló okok késleltették.³⁹ Pedig hogy „a művész munkája az

³² A szobor talpán öntője is megörökíté nevét ekként: Öntötte Sandrak Pesten.

³³ Gróf Gyulay Lajos Pesten írt 1857 június 12-iki naplóföljegyzése, abból az alkalomból, hogy Züllich elvitte hozzá Széchenyi-szobra egy példányát. Ezt mi a Züllich Andor gyűjteményében lévő eredetiről vett fényképről mutatjuk be.

³⁴ A *Nővilág* 1857 februárius 8-iki száma 79. l.

³⁵ A *Dívatesarnok* 1857 december 15-iki száma 567. lapján olvassuk, hogy Petőfi mellszobrán dolgozik, de csak az 1858-iki műtárlaton állította ki s az egykorú bíráló úgy találta, hogy „a hasonlóság ha meg van is, nem valami meglepő s nem emelkedik fölébb az ilyenmű művek mindennapiságán.“ (A *Magyar Sajtó* 1858. évf. 377. l.) Képét szintén a Züllich Andor tulajdonában lévő eredetiről és tőle kapott fényképről közöljük.

³⁶ Züllich 1858 januárius 18-iki levele Mikóhoz, januárius 27-iki válasza; februárius 2-iki újabb levele és Mikó márczius 27-iki válasza, meg Züllich április 1-én írt harmadik levele alapján; *Mikó Imre leveleskönyve* IX. k. 618, 620, 630, 646 és 653. sz. a.

³⁷ Ilyen pl. Ascanio *Centorio* „Commentarii della guerra di Transilvania“ cz. 1566-ban Velenczében megjelent műve, melynek előlapjára Züllich a következőket írta: Adományozta az erdélyi Muzeumnak Züllich Rudolf szobrász 1857-ben.

³⁸ Ez is a szobrok árát meghaladó nagyúri összeggel fizetett Züllichnek; a *Nővilág* 1858. évf. 89. l.

³⁹ Ney id. első cikkében, a *Családi Lapok* 1855-iki I. k. 425. l.

Gróf Széchenyi István.

Petőfi Sándor.

(Züllich Rudolf művei.)

ő saját bensőjének tükre“ Züllich is hirdette⁴⁰ s annál keserűbben esett éreznie, hogy benseje, lelke napról-napra senyved, szárad, nem találván kellő tért nemes érvényesülésére!

Ilyen állapotában valósággal Istenáldásként hatott reá, hogy öcscse, István, bethleni cs. királyi járásbeli főnök szeretettel közeledett feléje, ki már majdnem húsz esztendeje nem érintkezett családjával és rávevén édes anyjukat, hogy könyörüljön a megtévedt fiún, nagyobb pénzösszeggel segítse rajta. Züllich még nem volt annyira fásult és rideg, hogy öregedő édes anyjának e nemes tette meg ne hatotta volna s ezért hálásan sietett jószívűségét megköszönni, bűnbánólag jelentvén ki, hogy iránta való cselekedetét már megbánta!⁴¹

Nagyobb munkához Züllich azonban sok nélkülözés után csak akkor jutott, midőn a műpártoló hírében álló Tomori Anasztáz pestvidéki gazdag birtokos — kit a pesti írók és művészek világában jól ismertek — 1857 nyarán *Katona* József életnagyságú szobrát rendelte meg nála, oly szándékkal, hogy majd a Nemzeti Színház csarnokában állítsák fel.⁴² Züllich lázas sietséggel dolgozott művén, annyira, hogy a szobor agyagmintáját december elején már felküldhette egy bécsi öntődébe.⁴³ De ez volt éppen a baja, mert ha nagyobb gonddal és tanulmánynyal végzi munkáját, bizonyára jobban sikerül vala. A hazafias lelkesedés így is örömmel fogadta hírét, hogy a szobor 1858 április elején leérkezett az öntőműhelyből⁴⁴ s méltó önérettel emlegették pestiek és a nagyvásárra feljött vidékiek egyaránt, hogy a színház előtti kis kertben már ássák az alapját. Mikor pedig végre június 8-ikán felállították,⁴⁵ a kis ünnepegről távozó közönség azzal az öntudattal oszlott szét, hogy immár van *emlékszobrunk* is,⁴⁶ mert szabadban felállítva Katona szobra volt az első hazánkban.⁴⁷ Nyilvánosan bírálgatni nem igen akarták, nehogy

⁴⁰ C—i betűk alatt Szoldatics Ferencz római festőről írt cikkében, melyet Ney „római levélként“ közölt, holott Czélkúti akkor, 1855 június 10-én már rég Pesten volt; ugyanott, az 570. lapon.

⁴¹ Züllich Pestről, 1857 december 7-én Züllich Istvánhoz írt levelében.

⁴² A *Nővilág* 1857 június 14-iki száma 365. l. A *Vasárnapi Ujság* 1857 augusztus 9-iki száma 322. l. Valamint a *Divatcsarnok* 1857 október 15-iki száma 470. l.

⁴³ A *Divatcsarnok* 1857 december 15-iki száma 567. l.

⁴⁴ Ugyanott, az 1858 április 10-iki szám 236. lapján és a *Déliújság* 1858 április 4-iki száma 167. l.

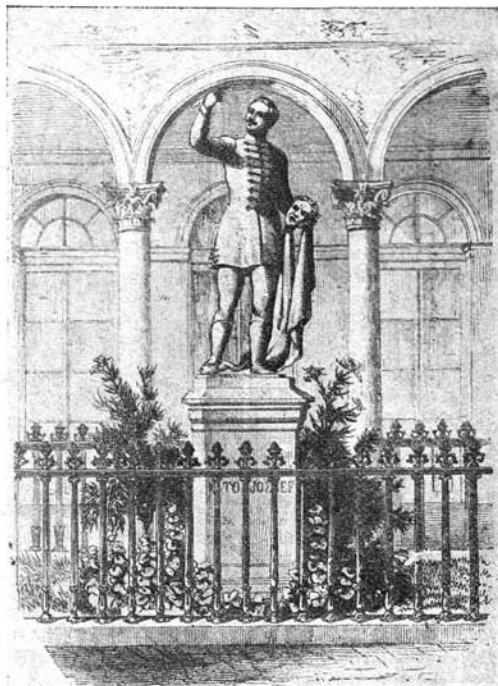
⁴⁵ A *Divatcsarnok* 1858. évf. 381. l.

⁴⁶ Rajzát a *Vasárnapi Ujság* 1858 október 17-iki száma 493. lapján látható metszeteről adjuk kicsinyítve; de megjelent a *Pesti Napló* 1899-iki karácsonyi Bánk-bán-albuma XLII. lapján is, ugyanonnan reprodukálva.

⁴⁷ Ezt kiemeli a *Nővilág* is 1858. évf. 396. l.

elvegyék vele a művész munkakedvét s a mi ennél is fontosabb volt: a Maece-nás és a közönség áldozatkészségét.⁴⁸

A felfogásában és kivitelében rossz és elhibázott szoborról mindössze Greguss Ágost mert kritikát írni, kiemelvén benne, hogy a szobrász Katonát mint *írót és színeszt* akarta ábrázolni, holott benne *csak is* az írórt illeti a dicsőítés. Sőt tekintve, hogy az alak lépni akar, hátravetett fejével és égnek emelt karjával valósággal játszó színeszt mutat, „a kit pedig látni akarnánk: az írórt, a költőt, az elmélkedőt, a szellem emberét — azt a jobb kezébe adott tollon kívül semmi egyéb nem jelképezi“

Katona József szobra.

és teljességgel ellenkezik azzal a képpel, melyet magunknak egy gondolataiba merült íróról alkotunk. Szembeszökő az összhangzás hiánya is az alak és járulécai (a toll, álarcz és köpeny) közt; a mi különben „feszés, erőltetett, kellemnélküli helyzetében lehetetlen is.“ Ez a tagok arányaiban is szembeötlő, „mert a fej általában kicsiny a testhez, a koponya az arcához, a homlok alacsony az orrhoz, a fej szélessége keskeny a fej s az arcz hosszához képest, a láb pedig oly otromba nagy, hogy betegnek látszik. Vastaghúsa majd oly szélesre terjed, mint a fej . . . alsó karja a jobbikon rövid, a balon hosszú a felsőkarhoz képest . . . a kéz, mintha keztyüben volna, az arcznak semmi kifejezése“ s maga a szobor kidolgozása is durva, elnagyolt.⁴⁹

E szigorú, de tárgyilagos bírálatra Züllich oly *éretlen, esetlen*⁵⁰ és goromba hangon felelt, a mi első pillanatra elárulja, hogy belőle a sértett

⁴⁸ Áldozatkészségeért Tomorinak nyílt levélben is köszönetet mondott a szobor leplezése utáni napon „Egy szomszédja a Nemzeti Színháznak“ a *Magyar Sajtó* 1858. évf. 275. l.

⁴⁹ A *Pesti Napló* 1858 június 15-iki 116. száma tárczájában.

⁵⁰ E két szóval maga Greguss jellemzi a választ.

hiúság beszél. Kiemeli benne, hogy ő „Katonában a magyar dráma-irodalom hősét s általa ezen irodalom megalapításának dicsőítését akarta kifejezni . . . azt a Katonát, a ki a *Bánk bán* bevégezése utáni diadalérzetében lelkesülten tekint tollára, melylyel a magyar drámát megteremté.“ Az alak diszharmonijáról megjegyzi, hogy fejét arczképről mintázta, a végtagokról pedig, hogy „a világ egyik leghíresebb műve, a *belvederei Apollo* hátrább álló lábszára is három újjal hosszabb a másíknál s ez nem hiba, mert a plasztikai perspectiva törvényei“ kívánják.⁵¹

Durvaságait mellőzve e sántikáló önvédelemre Greguss azt felelte, hogy a különben is túl magas talapzatra állított szobor rossz, nem találó, mert „jutalmat lehet annak tűzni, ki Katona bármely arczképe s a szobor közt hasonlatosságot bír felfödözni“; a mit pedig „a szobor hibái takargatása végett Züllich a tagok arányairól összebeszél“ arra indítja, hogy valami bonczteni kézikönyv tanulmányozását ajánlja neki. S mivel végül az a felfogása, hogy „éppen a magyar művészet becsülete érdekében a Nemzeti Színház előtt inkább semmi szobor se legyen, mint olyan, melyért — kereken kimondva — pirulnunk kell“, arra kéri a hírlapokat, hogy foglalkozzanak e kérdéssel, mert „hiszen hazafiatlanabb nem tiltakozni oly mű nyilvános felállításá ellen, melylyel a magyar művészet s így közvetve a magyar nemzet nem becsületet, de szégyent vall s melyért, ha ott hagyjuk, más nemzetek méltán kinevethetnek bennünket.“⁵² E kijelentésével meg viszont Greguss vetette el hevében a sulykot. Vajda János magyarázta meg neki, hogy „a nemzet becsülete nem a hazai szoborművészet színvonalában határozódik, mert mi akkor is becsült nép voltunk, mikor még szobraink nem voltak . . . , hanem abban, hogy kinek mi adatott, mi nem adatott“⁵³ és egyúttal megnyugtatta Züllichet s afelől, hogy „ő jelenleg csakugyan a legjobb hazai szobrász s hogy nála jobb nincsen, annak nem ő az oka, hanem legfőlebb a nemzet géniusza, azt pedig kérdőre vonva hallgatni fog, mert jelenleg egynél több magyar szobrász nincsen“ — Ferenczy halála óta.⁵⁴ Más lapok sem ismerték el Greguss amaz állítását, hogy e szobor-ügy „a nemzet becsületét oly közéről érdekelné,“ hiszen a szobrot magánember, nem az ország s a nemzet készítette. Ám a dologban mégis csak Gregussnak volt igaza s a lapok kifakadását az okozta, hogy — elfogulatlanságát akarván vele bizonyítani — őket mintegy kérdőre látszott vonni, miért nem nyilatkoznak mellette.⁵⁵

E vitán kívül magánkörben is sok gáncs érte a horganyból öntött

⁵¹ A *Hölgyfutár* 1858 június 21-iki száma 556. l.

⁵² A *Pesti Napló* 1858 június 24-iki 124. számában.

⁵³ Névtelenül a *Nővilág* 1858. évf. 427. l.

⁵⁴ Ugyanott, névtelenül, a 413. lapon.

⁵⁵ A *Déliab* 1858 június 27-iki száma 311. l.

szobrot, melynek aztán élete is rövididejű volt. Tomori ugyanis dicséretes áldozatkészséggel Lendvay Márton színész szobrát is felajánlotta a színháznak, hanem többek tanácsára ezt már nyilvános pályázat útján akarta elkészíttetni. E pályázatban Züllich is résztvett,⁵⁶ de a három beérkezett minta közül 1859 elején a szobor-bizottság legjobbnak Dunaiszkyét találta,⁵⁷ Züllich ez egyetlen számbavehető versenytársát, a ki hat évvel előbb a megfeszítés előtti Krisztust ábrázoló szobrával tűnt fel⁵⁸ s azóta műtermét alkalmi munkákkal állandóan foglalkoztatták. Mikor aztán rá egy évre szobrával elkészült, maga Tomori kérte a színház igazgatóságát, hogy Katona szobra öntessék át s helyére állíttassék a Lendvayé. Ám az igazgatóság azt az óhajátását fejezte ki mecenásával szemben, hogy Katona emléke iránti kegyeletből mostani szobra addig se távolíttassék el, míg a színház egy jobb Katona-szoborhoz jutna; hanem a színház udvarára helyezték át, a mi csendben meg is történt 1860 június 4-ikén, midőn Katona szobra helyére Lendvayét állították,⁵⁹ később pedig Tomori pestmegyei jószágára vitette.⁶⁰ Ámde sorsát Lendvay szobra sem kerülte el, mert a színház bejárata előtti térről a Kerepesi-út fejlesztése azt is elmozdítja s ma már mindkettő emlékét csupán a följegyzések őrzik.

Kárpótlásul azonban pár nappal előbb Züllichet érte öröm, midőn

Tinódi Sebestyén szobra.

⁵⁶ A szobor rajzát már november végén kiállította lakásán; a *Nővilág* 1858 november 28-iki száma 763. l. és a *Déliab* 1858. évf. 571. l.

⁵⁷ A *Hölgyfutár* 1859 januárius 27-iki és márczius elseji számainak ujdonságai-ban, a 86. és 208. lapon.

⁵⁸ A *Divatcsarnok* 1853 május 8-iki száma 219. l.

⁵⁹ A *Hölgyfutár* 1860. évf. 294, 550 és 557. l.

⁶⁰ Pasteiner adata, a *Budapesti Szemle* 1883-iki 34. k. 194. l.

immár egy év óta elkészült *Berzsenyi-mellszobrát*,⁶¹ május utolsó napján a múzeumkertben felállították. A hozzávaló talapzatot Gerenday Antal készíté s a művészt csupán az bántotta, hogy szobrát nem a legjobb helyre tették.⁶² Ez a műve — melynek bronzba öntését lelkes magyar

Kisfaludy Sándor mellszobra.

hölgyek gyűjtése biztosítá⁶³ — Züllichnek egyébként egyik legsikerültebb alkotása;⁶⁴ habár „merev tartású s formái nyersek,⁶⁵ erőteljes kidolgozása mellett is. Ez lehetett oka, hogy ezt a szobrát is másikkal pótolták

⁶¹ Elkészültéről a *Hölgyfutár* 1859 április 26-iki száma ad hirt, a 416. lapon.

⁶² A *Hölgyfutár* 1860. évf. 246., 509. és 517. l.

⁶³ A *Divatcsarnok* 1859. évf. 587. l.

⁶⁴ Rajzát Weinwurm Antal eredeti felvételéről mutatjuk be.

⁶⁵ Pasteiner id. h. 194. l.

Berzsenyi Dániel mellszobra.
(Züllich műve.)

azzal, melyet két esztendő múlva báró Vay Miklós készített s a mely ma is látható a múzeumkertben, míg a Züllichét a Múzeum lépcsőházába vitték.⁶⁶

Züllich ezalatt egy másik nagy művén dolgozott, *Kisfaludy Sándor* szobrán, melyre a zalamegyei szobor-bizottság részéről már 1857 őszén megbízást kapott.⁶⁷ Egy év múlva mintáját is bemutathatta pesti műtermében. De hogy egy kis pénzhez jusson, külön apró mellszobrát is elkészíté, mely eléggé sikerült és csinos. Ugyanekkor keletkezett *Tinódi Sebestyén* kifejezésnélküli, esetlen kis szobra is, melyet Züllich szerencsére nem is hozott forgalomba.⁶⁸

Kisfaludy álló szobrának mintája a jó zalaiaknak nagyon tetszett. A kész emlékszobrot a balatonfüredi sétány alsó részében akarták felállítani, az egykorú ujdonságíró szavai szerint: „Zalamegyének legszélső sarkában ugyan, de azon hazafiúi tisztelet által, mely a zalaiak szívének kellő közepében termett.”⁶⁹ Züllich mintájának az a sajátos, újítás-számba menő vonása volt, hogy a földetlen fővel ábrázolt költő tollas kalpagja lábainál hevert, a szobor alja szögletében, a mi gondolatnak eredeti ugyan, de egyáltalán nem klasszikus. Ezt Züllich mintájának egyéb hibáival együtt maga is érezte s 1859 tavaszára egészen új mintát mutatott be a szobor-bizottságnak, mely azt kivételre elfogadta, holott sajtónk — okulva a múltból — nyíltan s egyhangulag hirdette, hogy kár lenne bronzba önteni.⁷⁰ Ez volt minden jó ízlésű ember megjegyzése és a sajtó általános feljajdulása, mert — miként Vadnay Károly írja — bemutatásakor „a fenséges költői alak helyett ferde, idomtalan agyagot láttak, mely semmit sem fejez ki, holott a regék és szerelem dalnoka s az áldozóközönség megérdemelné, hogy a megbizottak szigorúan járjanak el ez ügyben, mert egy jó szobor lelkesít, egy silány nevetséget okoz.” Teljesen igaza volt Vadnaynak, de még nagyobb igaza, midőn egyben hozzátette kemény kritikájához, hogy a nem sikerült műért ne kárhoytassák vagy legalább ne egyedül a művészt, mert — úgymond — a művészetnek csak a közrészvét adhat

⁶⁶ Szana id. m. 74. lapján azt mondja Züllich e szobráról, hogy feltűnő rajta a formák nyersesége, a mit nem találunk benne, inkább az öntés durvasága élesíti ki vonásait tulságosan.

⁶⁷ E szobor ügyében Balatonfüreden 1857 szeptember 6-án tanácskozott a szobor-bizottság és választá ki helyét; a *Pesti Napló* nyomán a *Vasárnapi Ujság* 1857. évf. 399. l. és a *Magyar Néplap* 1857. évf. 601. l.

⁶⁸ Ezek szintén Szent-Iványi Gábor birtokába jutottak és szivességéből kapott fényképekről mutatjuk be őket képbén is.

⁶⁹ A pesti *Két garasos ujság* 1858 október 3-iki első száma 4. lapján, melyről a szoborminta rajzát is bemutatjuk.

⁷⁰ A *Hölgyfutár* 1859 április 30-iki száma 432. l.

ég felé törő szárnyakat s Horatiusok ott születnek, a hol Maece-nások élnek. Nálunk a szobrász kénytelen kőfaragóvá, a költő szerkesztővé, a képíró fényraj-zolóvá lenni, hogy megélhes-sen.⁷¹ S bizony a Rómából hazatért Züllich sem tehet róla, hogy kellő pártolás híján tehet-sége elcsenevészedik.

Íróink tiltakozó szava nem használt, mert pár hét múlva, május 23-án Deák Ferencz Züllich kíséretében Balatonfü-reldre utazott⁷² s a bizottság másnap az új sétányon a szobor helyét is megállapította,⁷³ hogy a tél folyamán elkészülő művet az új fürdőidény kezdetére le-leplezhessék. Ezért Züllich még október elején leszállította a szobrot, keservesen panaszol-ván, hogy csak fuvarra 526 forintot költött,⁷⁴ úgy, hogy kialakodott 5000 forintnyi díjából alig maradt neki személyes költségeire egy álló évre — a míg rajta dolgozott — több, mint 300 forint, a miből mindenki megítélhette, hogy nem haszonvág, hanem hazafiság birta reá a mű elkészítésére.⁷⁵ Ebben nem is volt kétség s a szoboregylet választmányi tagjai „kijelentvén meglegedésüket, ki is fizették“ Züllichet,⁷⁶ sőt elcsábították szüretre Badacsonyba s miután végigjárta vadregényes

Kisfaludy szobrának első mintája.

⁷¹ A *Divatsarnok* 1859 május elseji száma 435. l.

⁷² Indulásáról öcscsét Züllich 1859 május 22-iki levelében értesíti Pestről, nyugtázva az újra kapott 300 forintnyi segélypénzt. — Korjellemző, hogy ekkoriban Lobmayer gyorskocsiján indulva korán reggel, este tíz órára ért az útas Balatonfüredre; a *Pesti Napló* 1860. évf. 137. számában.

⁷³ A *Vasárnapi Ujság* 1859 június 12-iki száma 284. l.

⁷⁴ Ez nem csoda, mert csupán gránitalapja mintegy két öl magas volt; a *Növilág* 1860. évf. 399. l.

⁷⁵ Züllich öcscséhez Balatonfüredről 1859 október elsejéről, melyben ismét nyugtáz 800 forintnyi értékpapírost, mit *kedves jó anyjához* intézett külön levélben is „hálakönyekkel terhelt szemekkel“ köszönt meg.

⁷⁶ A Kisfaludy Sándor-emlékszoborbizottság elnöke Osterhueber József volt; a *Pesti Napló* 1860. évf. 137. számában.

környékét és elmerengett Szigliget, Sümeg és Csobáncz szépségein, két hét mulva tért vissza Pestre.⁷⁷

Az ekként létrejött Kisfaludy-szobor leleplezését csakugyan megtartották 1860 június 11-én, országos ünnepély keretében,⁷⁸ mert ez volt a derengeni kezdő új alkotmányos élet első hazafias ünnepe és a nemzeti lelkesedés első szabad megnyilatkozása. Részleteit mellőzzük, de jellemző, hogy Züllich nem várta meg a fényes ünnepnapot, hanem tudatában műve gyengeségének, Pestre távozott s csupán egy átadott levele, illetőleg *emlékirata* felolvasását kívánta, melyben a művészet egyik remekének, a szobrászatnak pártolására szólítja fel a nemzetet, hogy az megint fölviruljon, mint Mátyás király korában, kit Ariosto „il divin Corvino“-nak nevez, a miért egy képzőművészeti akadémia létesítését ajánlja.⁷⁹

Züllichnek „a magyar szobrászat érdekében“ írt ez *emlékbeszéde*, melyet nyomtatásban is kiadott,⁸⁰ mint irodalmi mű is érdekes. Méltatván benne a Mátyás udvarában működött olasz művészek munkásságát, kiemeli, hogy annak semmi hatása és nyoma nem maradt „s a nagy király letűnésével elhervadt az idegen égalji növény is.“ Hosszú századok múltán Ferenczy, „a részvégtlenség ez áldozata, a bíráló megtámadások ezen vértanúja“ volt az első, a ki „a szobrászat sikamlós pályájára“ lépett, kit már azért is kárhoztattak, „hogy a Mátyás-emlékhez gyűlt pénz egy részét műhelyiség építésére fordította;“ holott tágas, világos műhely nélkül a szobrászat nem fejlődhetik. Saját alkotásának gyöngéit is az okozta, hogy nem volt megfelelő műterme, melyben *kellő távlatból* vizsgálhatta volna a szobrot munkaközben, minek építtetése kétszer annyiba került volna, mint a mit a Kisfaludy-szoborra szántak. Meg aztán nem volt alkalma semmi tanulmányra, összehasonlításra, habár „gyűjtemények gyakori szemlélgetése oly befolyást gyakorol a szobrászra, mint klasszikusok olvasása az íróra;“ a Nemzeti Múzeum szobor-gyűjteménye pedig oly szegényes, hogy annál egy angol lordé vagy olasz főúré is

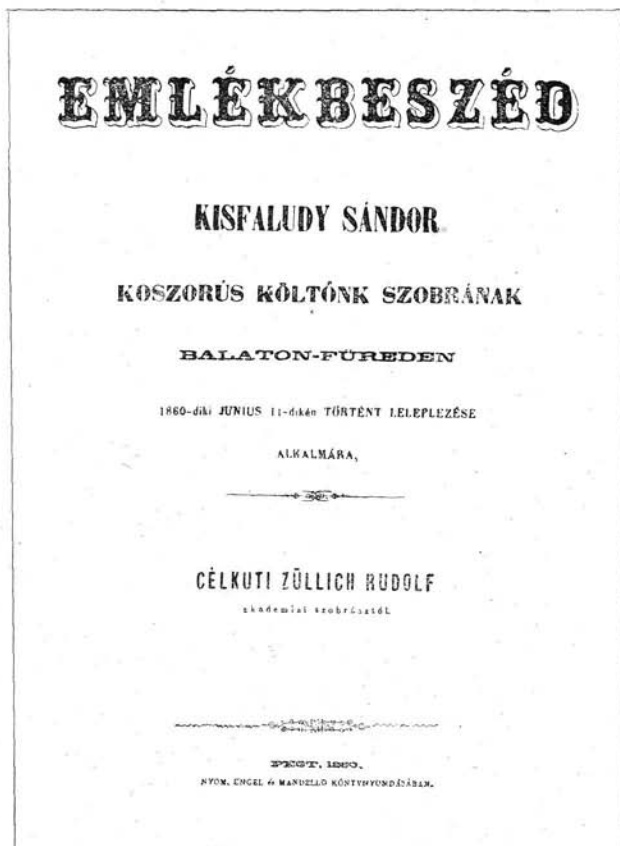
⁷⁷ Pestről írt 1859 október 20-iki leveléből.

⁷⁸ A leleplezési ünnepség leírását ld. a *Vasárnapi Ujság* 1860. évf. 306. és 311. lapján; a *Budapesti Hirlap* 1860. évf. 1618. lapján és a *Magyar Sajtó* 1860 június 19-iki számában; de legbővebben a *Pesti Napló* 1860. évf. június 14-iki 137 számában, mely az ünnepségen elhangzott beszédek s köztük báró Eötvös József akadémiai alelnökét is közli.

⁷⁹ A *Hölgyfutár* 1860. évf. 573. és 583. lapján és a *Magyar Sajtó* id. tudósításában, melyet azonban e lap nem tartott czélszerűnek és az ünnepség nagyszerűségéhez megfelelőnek.

⁸⁰ A nagy 8-rétű (21×26 cm. szedésterületű) öt lapnyi nyomtatványt szerzője nemzetiszínű borítékban a leleplezés napjára jelentette meg, mivel a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának szánt példányt már június 18-án felajánlta neki s erről közöljük hasonmásban címlapját is.

gazdagabb. Műpártolóink sincsenek. De mind e mostoha viszonyokkal nem törődve, kritikánk túlszigorú, igazságtalan és nem méltányos, mert „közpártolás nélkül nincs művészi fejlődés, nincs művészi élet, nincs jövőre kilátás.“ Ezért bántotta különösen a „Magyar Sajtó“ ** jegyű tárczaírójának az a nyilatkozata,⁸¹ hogy *Kisfaludy Sándor szobra a magyar*

Züllich „Emlékbeszéde“ címlapja.

nemzet szégyenére válik: ámde „ha már szégyenről kell beszélni — úgymond — véleményem szerint nagyobb szégyen az, hogy halhatatlan költőnknek széles e hazában nincs egyetlen tökéletes egész test-alakú képmása természet után, avagy csak egy minden tekintetben tökéletes arczképe is. Ha e tekintetben soha vagy későn ébredt a részvét és kritika: miért

⁸¹ Ezt e lapunkban sehol sem tudtuk megtalálni, hogy teljes szövegében megismerhettük volna.

ébred ez most oly hirtelen a szobor irányában? Nem lett volna-e szent kötelessége a buzdításnak és ítésetnek annak idejében oda működni, hogy nagy költőknek életében ne csak egy gyenge könyomat jöjjön létre, hanem életnagyságú képmását, különböző művészekről festve, vagy csak mellszobrát is minden megye megszerezze és díszül fölállítsa? Ha ily előzményekkel birunk, nem lettem volna — úgymond — oly gyöngye támaszokra utasítva az emlék elkészítésében... S ha már szégyent szabad emlegetni, szégyen inkább és hazaellenes tett, minden széptani elveket nélkülöző lefordás által tág útat nyitni az idegeneknek ezen az idegen művészek által amugy is eléggé kizsákmányolt hazában... , mert reánk nézve nem szégyen bevallanunk, hogy a magyar nemzet Európa műveltségének megvédése miatt századokon át táborban töltötte idejét s így kevesebb figyelmet fordíthatott a művészetre; de szégyen volna saját művelődésünket, mennyire azt tulajdon fiaink eszközölhetik, elnyomni akarni s csupán idegenek műveivel kérkedni. Ily eljárás mellett nem lehetne csodálkozni a külföld azon állításán, hogy neki küldetése a magyar nép közt a csinosodást terjeszteni... Hiszen „templomok, közterek számára egyszerű kőfaragók dolgoznak, egy-két nemesebb izlésű mű külföldön készíttetik s így a hazai szobrászat, mint valami üldözött vad leborul egyesek kegyelete előtt s úgyszólván kegyfillérre, alamizsnára szorul. Az egyesek pedig — óh mily tárgyat kell érintenem! — az egyesek közül egynémely lealázó módon adja értésére a művésznek, hogy csak könyörületből veszi meg ezt vagy azt; másik nagy szellemmel akarván takarni szíve részvétlenségét, bántó szóval utasítja vissza az ajánlott művet, mert szerinte az nagyon rossz; ha pedig találkozik, kinél ész és szív helyén van, ki ítélni és méltányolni tud, azt szűk körülményei tartóztatják el a pártfogolástól... De mivel a nemzet teljes műveltségére a művészetek összehangzó összeműködése szükséges, a szobrászatnak is helyet kell foglalnia a honi művészetek sorában, a mit csak is egy teljes szerveztű *műakadémiával* és a szobrászat nagyobb mérvű pártolásával lehet elérni, minthogy a mely nemzet elegendő életerőt érez magában nemzetiségének fentartására, annak minden törekvéseit oda kell irányoznia: hogy a tudományok és művészetek *minden ágában* tevékeny fejlődést keltsen, tetteleg és pártolva buzdítsa azon egyéneket, kik hivatást, tehetséget tanusítanak választott pályájokon. Ki munka után él, annak joga van munkát követelni, az megérdemli a pártolást, annál is inkább, mert a haszon nem az egyénnél marad, hanem mint köz-műveltségi kincs visszasugárzik a nemzetre s annak szellemi tőkét neveli. Ha a művelődésnek valamennyi tényezője: nyelv, tudomány, művészet, ipar, a nemzetnek saját erejéből, saját fiainak véréből, szelleméből fejlődik és izmosul, ezek összesen oly aczélménységű vértet alkotnak, melyről vissza fog pattanni a sorsnak minden nyila, a csapások minden vihára!“

A tartalmas emlékbeszéd sok igazságot örökít meg s lendületes befejező sorai nagy lelkesedést keltettek hallgatóiban,⁸² igazságai sok rokonérzést. A szobor gyöngéit is finoman leplezte a Magyar Tudós Társaság küldöttségének vezetője, báró Eötvös József ünnepi válaszában ama szellemes kijelentésében, hogy a „ki szobrot érdemel, annak szoborra szüksége nincs, mert a tudós, a ki egy nagy igazságot földözött föl, gondolatában, a költő dalaiban, az államférfiu tetteiben él és csak azon emlék daczol az idővel, melyet mindenki maga emel magának.”⁸³ Jó hatást tett Züllich távolmaradása is, mert nemcsak jellemvonásáról, szerénységéről tanuskodott; de ez, sajnos, nem segíthetett a tényleg elhibázott szobron,⁸⁴ melynél első terve határozottan jobb volt.

A szobor hibáit legjobban Jókai tárta fel, öt héttel a leleplezés után ezeket írván róla tréfás balatonfüredi levelében:⁸⁵ Itt akkora felszél utj, hogy Kisfaludy Sándor szobra egészen előre hajlott bele; most is úgy áll s ha az alszél vissza nem görbíti, nem tudom mi történik vele, mert most csak a köpönyege tartja, mely köpönyeget, ha jól ismerem Károly öcscsétől kérte kölcsön; hideg pedig oly mértékben grassált nálunk, hogy a tekintetes szobor urnak egészen összehuzta a nyakát szerencsére egy kis kemencze forma (tán takaréktűzhely) van az egyik markában, a melyiken a másik kezét, illő távolból melengeti. Örömetst lerajzoltam volna a scytha művészet e monumentumát, de nekem, mint

Kisfaludy Sándor szobra.

⁸² Erről egykorú tudósító azt mondja, hogy „Züllich Rudolf mentegetődző levele fölolvását a derék Hertelendy Kálmán nyerte hálátlan tisztjéül;“ a *Pesti Napló* 1860. évf. 141. számában.

⁸³ A *Pesti Napló* 1860 június 14-iki 137. számában.

⁸⁴ Rajzát a *Vasárnapi Ujság* 1860. évf. 312. lapja metszeteről mutatjuk be, míg egy másik rossz fametszete a *Balatonfüredi Napló* 1863. évf. július 5-iki száma 23. lapján jelent meg.

⁸⁵ Kakas Márton 127. levelében, a *Vasárnapi Ujság* 1860. évf. 363. l.

Komárom vármegyei embernek hátat fordít; szemközt csak a zalaiaknak szabad ránézni, kik úgy kívánták azt állíttatni, hogy könyökkel álljon a kikötő felé. Kár egyébiránt, hogy a szobor fejéhez képest kissé alacsony az alakja; effelől azonban azzal vigasztalnak, a kik jobban ismerősök vele, hogy majd ha arra a jobbik lábára feláll, a mit most a levegőbe emelve tart, (persze fázik a talpa azon a hideg kövön), akkor mindjárt magasabb lesz vagy 12 hüvelykkel, a miben én kénytelen vagyok megnyugodni s várni magyar emberként a békés átalakulást.

Az ércszoborról Züllich első pártfogója, gróf Gyulay Lajos is azt tartotta, hogy messziről — hajóval érkeve — mutatós de közletről nézve hatás nélküli.⁸⁶ Hibáit végre maguk a zalaiak sem takargathatták, mert a sok fürdővendég megjegyzései széles körben terjedtek, úgy, hogy másfél évtized múlva eltávolították, nyersanyagként adták el⁸⁷ és 1876-ban mással helyettesítették.⁸⁸

(Kolozsvár)

Dr. Veress Endre

⁸⁶ Naplója 96. k. 92. lapján ezt következőkben írja meg látogatása alkalmával, 1861 augusztus 26-án: Balatonfüreden több húsz éve, hogy nem voltam, azolta sokat szépiült. A Kisfaludy életnagyságú szobra ércben távolból imposant, de közletről nézve Célkutinak egy rosszul sikerült műve, annyira, hogy mikor élezből azt mondta valaki, hogy azt a helybeli kovács készítette, még az is rossz néven vette, állítván, hogy annál szebb szobrot tudott volna előállítani.

⁸⁷ Pastelner adata, id. h. 194. l.

⁸⁸ A balatonfüredi sétányon látható mostani Kisfaludy-szobrot báró Vay Miklós mintázta 1875-ben, öntötte Röhlich és Pönninger 1876-ban, a kik fel is állították a réginek a helyére, melynek még kőalapját sem hagyták meg.

Züllich pecsétje.